

בית דין ירושלים

לדיני ממונות ולבירור יוחסין

איסור מתן שוחד לפקיד בשלטון
כדי לזכות ברשיון או בהנחה במס

תיק ממונות מס' 200-שע

(מחד' יח אייר)

הנושא הנידון

כמה אנשים שונים פנו בשאלה כמעט זהה לבית הדין: הואיל ובימים האחרונים נעצרו כמה פקידי שלטון בעבירה של קבלת שוחד ממון וטובות הנאה מקבלנים ובעלי ענין כדי לקבל רשיונות בניה או לזכות בהנחה במס, והואיל ואותם שואלים נתנו שוחד לאותם פקידי שלטון כדי לקבל רשיונות להרחבת דירותיהם, הם חוששים שהמשטרה תגיע גם אליהם להקור אותם, והם חוששים שאם לא יספרו את כל מה שעשו ושילמו, יתישו אותם בחקירות ובימי מעצר משפילים ומדכאים. היו אנשים נוספים ששאלו: הואיל ובזמנו נתנו שוחד לאחד העצורים שבין היתר היה ממונה על מתן תעודות כשרות למפעלים ובתי עסק בירושלים, כדי לזכות בתעודת כשרות וכדי למנוע תעודה כזו ממתחרים, הם חוששים שבעקבות הסתעפות החקירה יגיעו גם אליהם. כולם מבקשים הנחיה מבית הדין האם כדי לקצר את העיניים של החקירות והמעצר מותר להם לספר את כל מה שעשו, למרות שבכך הם יפילו את הפקידים מקבלי השוחד. אחד מהשואלים הוסיף לשאול אולי אף מצוה עליהם לספר למשטרה "כדי למלא חובה אזרחית".

השאלות לדין

- א. מקור האיסור של מתן שוחד לפקיד בשלטון כדי לזכות ברשיון או הנחה במס.
- ב. האיסור לקבל שוחד כדי לסחור בתעודות כשרות.
- ג. האם מותר להלשיץ ולהפסיד לשני "כדי למלא חובה אזרחית".
- ד. נחקרים על מתן שוחד לפקיד בשלטון, האם מותר להם להודות ולהפטר ממעצר ממושך וחקירות מתישות, אם בכך מפלילים את הפקיד שקבל.
- ה. זכותו של נתן שוחד לתבוע החזרתו מהמקבל.

תשובה

א. בגמ' סנהדרין כו א: בר חמא קטול נפשיה, א"ל ריש גלותא לרב אחא בר יעקב פוק עיין בה, אי ודאי קטל ליכווהו לעיניה וכו' א"ל רב פפי וכו' קס בר חמא נשקיה אכרעיה וקצליה לכרגיה דכולי שניה (מעשה דבר חמא שהרג נפש, ולימד עליו רב פפי זכות הלכתית ולא ענשוהו, ובתמורה זיכה בר חמא את רב פפי כל השנים במסו). וכתב הרא"ש שם פ"ג סי' יז: ובלא"ה פטירי רבנן מכרגא, הלכך לא הוי כשוחד מאוחר (כיון שעפ"י דין פטורים תלמידי חכמים ממס, לא נחשב הדשבר כשוחד שלאחר מעשה). וביאר בפלפולא חריפתא שם אות ט: דאסור כמו רצית מאוחרת וכו"כ בהגר"א לשו"ע סי' לד ס"ק מד ומני"ח מ' פג). והוסף בפלפולא חריפתא שם: גם בא וראה דבר גדול שהשמיענו רבינו: דשוחד אסור אף בדבר שאינו דין תורה אלא דרך קנס בעלמא כהך דהכא דפרש"י דקנסא הוא אע"פ שאין דיניהם דין תורה ולא נתקבלו לכך אפ"ה זיהרו מלקבל מתנות על דיניהם. ע"כ. והוצאו דבריו בפתי"ש סי' לד ס"ק כז. וכתב בערוך השלחן סי' ט סעי' א: ולא דוקא דיין אסור בקבלת שוחד, אלא אפילו כל הממונים וכל העוסקים בלרכי ליצור אף שאין דיניהם דין תורה ואסורים להטות העינין בשביל אהבה או שנאה וכל שכן ע"י לקיחת שוחד, ולא דוקא שוחד ממון אסור אלא אפילו שוחד דברים וכו'. ע"כ. ועיי' באחרונים המאויינים במפתח השו"ת חו"מ סי' ט (עמ' קו), ו"שיח משפט" סי' ב.

ב. פסק בתרומת הדשן ח"ב פסקים וכתבים סי' ריד שמי שנשבע בעבר לשקר אין למנותו לאחד מטובי העיר משום ש"טובי הקהל כשיושצין לפקה על עסקי רבים ויחידים במקום בי"ד קיימי וכו", ולכן פסק הרמ"א בשו"ע סי' לו סעי' כב שאסור להושיב ביניהם מי שפסול לדון משום רשעה. ובסי' קסג סעי' א כתב הרמ"א שיקבלו עליהם שכל אחד יאמר דעתו לשם שמים, ולפי"ז פסק בשו"ת חת"ם חו"מ סי' קס שאם מינו טובי הקהל מחמת קבלת שוחד, אותו המיניו בטל מעיקרו שהרי היו לריכוס לומר דעמיתה לשם שמים והם אמרו ע"י שוחד שהוא חד ומעורר עיניהם, והרי הם כדיינים שנעלו שוחד שדינם בטל מן התורה.

ג. עיי' שו"ת הר לבי חו"מ סי' יא שאין צוה כל היתר.

ד. הנה בדין מוסר שנינו בב"ק קעז ב: הגזול שדה מחזירו ונטלוהו מסיקין וכו' אם מחמת הגזלן חייב להעמיד לו שדה אחר. ובגמ' שם: לא לריכא דאחוי אחוויי. ופירשו תוס' דחייב משום דינא דגרמי. ובגמ' שם א"ל רב הונא בר חייה לרב נחמן דינא או קנסא. ופרש"י בדף קיז א ד"ה וחי, דקנסיה ר"כ משום דרגיל היה בכך. א"ל מתניתין היא דתנן אם מחמת הגזלן חייב להעמיד לו שדה ואוקמינא דאחוי אחוויי. ובגמ' שם סב א: בעי אחימר עשו תקנת גזול במסור או לא. אליבא דמ"ד לא דיינין דינא דגרמי לא תיבעי לך דמסירות נמי לא דיינין, אלא כי תיבעי לך אליבא דמ"ד דיינין דינא דגרמי וכו'. וכתבו תוס' שם ה' א ד"ה למעוטי, דמוסר חייב אפילו למאן דלא דאין דינא דגרמי משום קנס.

וכתב צדינא דגרמי להרמזין סי' נח (מהד' יעקובזון): שיסה צו אח הנחש פטור משום דליהו לאו גורם גוף ההיזק אלא מעצמו הוא, ולא דמי למסור דהתם כיון שאין המסיקים רואין ממונו והוא הראה להם הוא גרם כל הנזק, שהרי הממון שמור היה וצגרמתו הוילאו מרשות הבעלים, דכיון דלאוקמינהו עליה ברשותיהו קאי וכו', שהרי יאל מרשות הבעלים כמי שנטל כיסו של חצירו והניחו צרה"ר הילכך חייב לשלם. אבל הכא הא קאי גצרא והא קאי נחש, משל למה הדכר דומה לממון המוטל לפני המסיקין וצא אחד ואמר להם טלו אותו ונטלוהו, שהוא פטור אע"פ שאין רזוס לייטלו אלא מחמת ענה זו שהשיאם זה לייטלו. ע"כ. וכ"כ הרא"ש ב"ק פ"ט סי' יג והמסלק כרים וכסתות אע"ג דצרי היזקא לא עשה מעשה בגוף הממון, ולא דמי לאחוי אחוויי דמסור דכמאן דקלייה דמי ועשה מעשה בגוף הממון. ע"כ.

וביאר ברשימות שיעורים לב"ק ה' א בדעת הרא"ש שהמסירה לעכו"ם היו מעשה הנזק ומחייבו ולא איבוד הממון שמתהווה לאחר זמן כשהעכו"ם צא ולוקח את הממון. אמנם מסדור ההלכות ברמז"ם משמע שמוסר הוא חיוב מיוחד, ולא מדינא דגרמי, שהרי דיני דגרמי הובאו בפ"ו מהל' חובל ומזיק הל' ז-יב, ואילו דין של מוסר נכללו בפ"ה שם הל' א-ה. ועוד, שכתב וז"ל המוסר ממון חצירו ביד אנס חייב לשלם וכו' ואם מת גוצין מיורשיו כאשר כל המזיקין. ואם המוסר בכלל מזיק דגרמי דעלמא הוא פשיטא שנשתעבדו נכסיו וגוצים מיורשיו, אך אם המוסר הוא חיוב מיוחד מוסבר למה ביאר הרמז"ם שירשיו משלמים, והוא בכדי להשיעטעו שחלוק דין המוסר ממי שהזיק הזיק שאינו ניכר שחכמים קנסו את המזיק לבדו ולא את יורשיו. והסו"ף לבאר שהמוסר אינו מתחייב מטעם אדם המזיק ומדיני נזיקין, כי מבחינת נזיקין אינו אלא גרמא בעלמא שפטור, שכן מסתבר שאי אפשר לחייב המוסר מדיון מזיק בגלל מעשה שעשה אדם אחר, אלא שקנסו אותו חכמים משום חלות שם רשע שחל צו. ולכן כתב רש"י בצרימות צ צ די"ה מסור, שאין מסור משלם ממיטב, לפי שאינו משלם מדין מזיק אלא מחיוב מיוחד.

מכל זה נראה שאם כוונת המוסר אינה כדי להזיק לחצירו אלא כדי להליל את עלמו מיסורים ועינויים של מעלר ממושך והקירות מתישות, אינו חייב מלד גרמא וגרמי, עיי' פס"ד ירושלים כרך ה עמ' קנז מאחמור"ר הגרצ"ל ז"ל: ובענין הטענה של הקבלן הראשון שבעה"ב הוא מסור ולחייב אותו מדין מסור, הלא פסק הרמ"א חו"מ סי' שפח סעי' יא: מי שרו"ה לצרוח ולא לשלם לעובר כוכבים אנס מה שחייב, ואחר גילה הדבר, אין לו דין מסור, ומכ"ש שלפי טענת בעה"ב כוונתו הייתה לטובת עלמו שהיה לרדין קבלות ולא התכוון כלל להזיק למי שהוא, עיי' בתשובות חות יאיר סי' מד דאם נתכוון רק להליל חובו ולא להזיקו פטור אפילו בגרמי, דפירוש הדבר דאין זה מזיק כלל. ע"כ.

ואם ככוונתו להליל את עלמו פטור אף מדין גרמי, כיון שאינו נחשב מזיק כלל [אף שבגרמי צאוגג סי' לרמז"ן דחייב, עיי' ש"ך סי' שפ"א וסי"א], כ"ש לכוזרים שמוסר אינו חייב מדין גרמי אלא רק מן הקנס, אם אין כוונתו אלא להליל את עלמו לא קנסוהו, דאז אינו נקרא רשע כדי לקנסו.

ה. פסק הרמז"ם סנהדרין פכ"ג ה"א ושו"ע סי' ע סעי' א שהמקבל חייב להחזיר השוחד כשיתבענו

הנותן. ומקורו פסוק בשמואל א' פרק ג': ג. הנני ענו בי נגד ה' ונגד משיחו וגו' ומיד מי לקחתי כפר ואעלים עיניו ויאשיב לכו. וכתב צ"ח ח"מ סי' ט כיון דקיי"ל כרצא דאי עביד לא מהני, ולכך אע"פ שהצע"ד נתן לו הכסף כפרעון ולא כמתנה, לא מהני ושי"ך הממון למרא קמא והוי גזל צידו. ועיי' צ"ח וסמ"ע וט"ז שם דמשמע מהרמב"ם דכל שאינו תובע אין הבי"ד יכולין לכופו להחזיר את השוחד, וצי"ח וסמ"ע וט"ז שם דמשמע ויזעיר משפט, דכיון שנתן לו מרצונו ולא תבעו הו"ל כמותל לו, ויכול למחול בדרך שמוחל על הגזל. וכתב בקצוה"ח ובמש"ב שם דעד שעת תביעה אין עליו חיוב להחזיר ואם החזיר בלי תביעה הוי מעות מתנה. אך בהחינוך מ' פג כתב דחייב להחזיר אף בלא תביעה, וכ"כ בצב"י חו"מ סו"ס קלה, והלחם יהודה סנהדרין פכ"ג ה"א, ועיי' פנים מאירות ח"ב סי' קנט, ופנ"י והפלאה כחובות קא א והמקנה קדושין סוף פ"ב, ודברי חיים דיני דיינים סי' ב וסי' יז, ומנ"ח מ' פג, ובאחרונים המאוונים ב"הלכה פסוקה" סי' ט (עמ' קעו), ו"מפתח השו"ת" לחו"מ סי' ט (עמ' קו וקז).

מסקנות

- א. אסור לפקיד בשלטון לקבל שוחד ממון, ואף לא שוחד דברים, בין לפני מתן הרשיון וההגנה ובין אחריו, ואם לקח, צריך להחזירו לנותן. מקור הדין מבואר בפוסקים.
- ב. איסור חמור במיוחד הוא למי שממונה על מתן תעודות כשרות למפעלים ובתי עסק, שהעובר עליו מאבד את נאמנותו, ופסול לשמש בתפקיד אחראי כל כך. מקור הדברים בתרומת הדשן.
- ג. מי שנעצר בעבירה של מתן שוחד לפקיד בשלטון, ויכול למנוע מעצמו מעצר מדכא והקירות משפילות אם יספר את כל מה שעשה, אם אין כוונתו להלשין על הפקיד שקבל את השוחד אלא להציל את עצמו, מותר לו לספר ולהפטור. מקור ההיתר מבואר בפוסקים.
- ד. מבואר בהר"ב צבי שאין היתר להלשין ולהפסיד לשני משום "מילוי חובה ציבורית".

אברהם דוב לוי.

ב

מה שחידש הפלפולא חריפתא בצ"ק עפ"י הרא"ש דאיסור לקיחת שוחד הוא לאו דוקא בדיין שדן עפ"י ד"ת, אלא גם בדיין שדן עפ"י דיני קנס, הוא דוקא בדיין שדן עכ"פ, וכך דתם דקטל נפשיה וידין עפ"י ההלכה שצ"ד מכין ועונשין שלא מן התורה, דגם באותם הדיינים אסור להם לקבל שוחד. ועפ"י

הוסיף הפלפולא חריפתא חידוש דאזתם הנאמנים על הציבור אע"פ שאין דיניהם דין תורה ולא נתקבלו לכך, אפי"ה זיהרו מלקבל מתנות על דיניהם. וכבר מצינו כע"ז ברמ"א בא"ע סי' צ סעי' א דהנאמנים על הציבור שדנים בדינים שלהם הם כדיינים.

אמנם י"ל דכל זה דוקא כשיש לאזתם רבים שקבלום תורת "ציבור", אבל ציבור שמורכב מעכו"ם ומומרים וישראלים לא שייך להגדירם בתורת "ציבור" שיהיה לנאמנים שלהם תורת "נאמנים על הציבור" וע"י כנהדרין כו א שאין מנינו של שגגא מנין ליחשב רוב דקשר רשעים אינו מן המנין, ומה גם כשהתארגנות של העיר אינה עפ"י ד"ת ואף כנגד ד"ת ר"ל, בודאי דלא שייך שם "ציבור" עליהם.

ובטוסף, דינו של הפלפולא חריפתא נאמר דוקא על "הנאמנים" של הציבור, והיינו דהציבור מאמין להם ולכן כיום כיון דהנבחרים אינם כאלה, אין שייך להגדירם בתואר "נאמנים".

אזתם נראה שאע"פ שאין עליהם שם "ציבור", מ"מ יש לאנשי העיר שצחרו נבחרים לנהל להם את עניני העיר דין שותפים, ותקנתם מחייבת את השותפים (וגם אז יש לדון באופן שחנאי השותפות סותרים ד"ת) עכ"פ באזתם החובדים שאינם סותרים את דין התורה, וכיון דבתנאי השותפות קצבו ממונים להכריע את תנאי השותפות ממילא כולם מחוייבים להכרעת אותם ממונים. ועל דרך זה נלענ"ד להבין מה שטעו בשם מרן הגר"ש ארישיב שליט"א דיש מחוייבות לחוקי העיריה בגדר זט"ה, והיינו דקיימת מחוייבות ממונית של שותפים להחלטותיהם של נבחרים העיריה, ומדין שותפות, וע"י שו"ת חת"ם חו"מ סי' מד ואבני חן ח"צ עמ' תקכד דגם לפי הרי"ן בארץ ישראל יש מקום למחוייבות לתקנות השלטון שלטובת התושבים, וככ"ל משום הסכמת התושבים ונדחה להו, אבל נראה שאין כוונת הגר"ש דעל מומרים יש גדר "נאמנים על הציבור", אלא לכל היותר אנשים מוסמכים ע"י השותפים להכריע. ולפי החו"מ ח"צ סי' ד אות טו, אין דינם כזו"ה, ולא נשלחו ע"י האומרי תו"מ אלא להזיל את הניתן (ועם זה עליהם להזהר שלא יעברו על תנאי שליחותם). ונמצא לפי"ז דאין לנציגים גדר של "נאמנים" ולאנשי העיר אין שם "ציבור", ולכן גם לפי הפלפולא חריפתא לא שייך בהם לאו של אחד.

ואמנם (בטוסף על למדו לשונם וגו', והדברים עמיקים) חמור הדבר מאד משום חלול ה' (ע"י שו"ת הרי"ד סי' נג דיש בזה משום יהרג ואל יעבור, אלא שלא הוצא צפוסקים) (ואע"ג דמתמחא לא חששו איתגלו מעשיהם ולכן לא היו מזידיים לעבור על חילול ה'), הרי כבר שנינו באבות פ"ד אחד שוגג ואחד מזיד בחילול ה'. אלא דא עקא דבעקבות משיחא שאחינו מנדינו מנשאים ראש ומכל עורבא פרה מוציאם דיבתינו וגם על חפים מפשע, לכן אם כי על כל אחד בעצמו להזהר מחילול שם שמים ח"ו, אבל חס לנו לדון לפי המתפרסם על ידם).

ואע"ג דהמקבל אחד בכה"ג איסורא קעביד, אבל כיון דאין בזה דין "שחד לדיינים" ע"כ אין שייך לתבוע חרתו מעבולו. ולהג"ל, ה"ה קבלת אחד כדי לתת תעודות כשרות תלוי האם תפקידו מכה הציבור והם הנאמנים אותו לדאוג לנרכס, בזה שייך להביא מהתה"ד דעליו לומר דעתו לשי"ש, אבל אם אינו אלא ממונה מהרשויות לדאוג לנרכס אינו "נאמנ" של "הציבור", ומחויבותו היא או לתנאי שליחות של האומרי תו"מ שלחום, או לפקידים שמעליו שהתחייב מבחינה ממונית כלפיהם.

ובנידון מי שנקרא לתקירה במשטרה על נתינת שוחד לפקיד הממונה, אם מותר לו לספר את כל מה שעשה, יש לחלק בין אם כוונת המסירה להזיל את ממונו דאז אסור לו לספר, ע"י רמ"א בא"ע סי' שפח

סעי' א, ועיי' ס"ק כב דיש חולקין, ובמילוי ממוט עיי' ממון חזירו חמור (ועיי' בהגר"א ס"ק כח וס"ק כג), לבין אם כוונתו להללת גופו דאז פטור, עיי' רמ"א סס, ומי"מ לכתחילה אסור, עיי' סמ"ע ס"ק יב. וכל זאת רק כאשר מוסר ממוט, אבל אם מוסר גופו של חזירו אסור, דמאי חזית דדמא לדיך כומק טפי מדחברך, עיי' ט"ו סס. ונראה דלפי הסמ"ע למד הרמב"ם עפ"י מש"כ הבנין ליון סיי' קצו בשיטת הרמב"ם ורש"י דגם במקום פקו"י אסור להגיל עלמנו בממון חזירו, ולפ"י תליא דינו על הסמ"ע באותה מחלוקת ראשונים, ועיי"ש לבאר את שיטות הראשונים בזה וזעדת הראב"ד סס. ואפשר דגם למתירים לריך הכרעת צ"ח אם יש בזה פקו"י או סכנת אבר וכו' במקום שניתן לברר.

טוביה גולדשמידט.

הערה

עיינתו בט"ז סליון הגר"ט גולדשמידט סליו"א, וכו' נש"ך סס ס"ק כג בשם מהרש"ם חו"מ סי' נה וסי' קלה וסי' רו, והיוסי רעק"א סס בשם חוספוט יו"כ יומא פב, ובגליון מהרש"א סס, ומלאתי שכולם באים לחלוק על הסמ"ע שאסר לכתחילה למסור מהמת אונס הגוף, וס"ל דמוחר חף לכתחילה כדי להגיל עלמנו. ובבהגר"א סס כח ביאר הטעם דבמקום אונס פטור, כיון דלית אלא גרמא בעלמא וחויבו משום קנס, עיי"ש, וכבר בארנו לעיל דבמקום שרובה להגיל עלמנו לא שייך קנס. אבל הסמ"ע ס"ל דחויבו של המוסר הוא מדיני מוזיק, וכמו שכתב בהגמ"י על הרמב"ם שם חובל ומוזיק פ"ח ה"ג, וע"כ ס"ל דאף במקום אונס הגוף אסור להזיק. ונבדל"ד שמדובר באונס הגוף, שעלצ"ס את ההשדו בבית המעלל וחוקרים אותו, שאם יאריכו את מעללו בתנאים מספילים ומדלכאים ותוארך חוקירתו המהשגת, תהיה לו פגיעה נפשית, אין זה קל מסכנת אבר שלפי רוב האחרונים החולקים על הסמ"ע מותר לו לכתחילה למסור חזירו.

ל.ד.ל.

2

לענ"ד אין כ"כ ראייה מהפסולא חריפתא לניד"ד שנתנו אחד לפקיד, דהרי המעשה של בר חמא בגמ' סנהדרין מיירי במי שמינהו המלך לרון בדיני נפשות, ואף שלא היה דיון דיניי ישראל מ"מ כיון שלריך לרון, עיי' קאמר "אפ"ה יזהרו מלקבל מתנות על דיניהם", משא"כ בניד"ד.

אלא שהערך השלחן אסר לקיחת אחד על "כל הממונים ועל כל העוסקים בצרכי צבור", וא"כ יש ראייה לאסור גם בניד"ד [ונראה דמש"כ בערוך השלחן סס שלאו דוקא אחד ממון וכו', לא קאי על הממונים והעוסקים בצרכי צבור, אלא על תחילת דבריו בדיין גמור].

אמנם לענ"ד במרבית המקרים אין חשש אחד, דדבר ידוע במחזותינו שכדי "להזיז עניינים" יש להשתמש בקשרים חברתיים או דררא דממונא, שבדרך כלל הפקיד עובד "לפי הספר", ואם מישהו רוצה שהפקיד יורו את הטיפול בעניניו לריך לתת לו כסף או כל כינוי דיליה, וזה הפקיד אינו מטה את הדין או המליאות אלא נעשה כשכיר שלו כדי לרזו את הטיפול לטובתו עיי' שוקק את התיק שלו ומניחו בראש, ולא אסרו חכמים שחזר אלא באופן שמתה את הדין. אם כי מלד הממונים על הפקיד אסור לו להשכיר עלמנו באופן פרטי למי שמשלס לו מן הלד.

וגם באופן של נתינת זוחד לאחד היושב בוועדה המחליטה, הרי בהרצה מקרים אין האיסור לזה מהווה רעה לשני, רק טובה לזה שמבקש שיאשרו לו מעל אחוזי הבנין, ואם הפקיד משכנע את הוועדה שיאשרו ה"ז דומה לעו"ד שטוען עבור כסף, ורק אם נותנים כסף למחליט ענמו יש לאסור.

עוד טעם להיתר, דע"י בשו"ת דרכי שלום להגאון מברעזאן ז"ל הנדפס בספרו דעת תורה על ה"י שחיעה וטריפות סי' ח בדין נתינת מעות עבור התמנות לרב, שכתב שאף שהאיסור תלוי בלואר טובי העיר, אך מ"מ הרב שנתמנה בעבור כסף כדי להתפרנס ולישב על התורה כמוכרח הוא לדבר זה ולא ברצונו הטוב, אינו עובר באיסור דכאנוס הוא, ואף באיסור לפני עור אינו עובר, אם ישנם גם אחרים הנותנים ממון, כמבואר בתשובת הפ"מ והכתב סופר, וחלילה לכנותו רשע, עיי"ש, ואף שבשו"ת מנחת אלעזר ח"א סי' ו חלק על המהרש"ם בזה, טעמיו שם משום שיהיה בכך הירוס הדת, אך זה לא שייך לניד"ד.

נפתלי צבי מרמורשטיין.